

*Мозговая Наталя Анатоліївна,
здобувач ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Метою наукової статті є виявлення та аналіз проблематики розвитку соціального підприємництва в Україні, а також внесення пропозицій та рекомендацій щодо їхнього нівелювання.

У статті зроблено висновок, що детермінанти незадовільного розвитку соціального підприємництва в Україні поділяються на три блоки: 1) соціально-економічні; 2) психологічні; 3) юридичні.

До соціально-економічних проблем можуть бути віднесені: воєнний стан, дефіцит бюджету України, посилення процесів внутрішньої та зовнішньої міграції, збідніння населення держави (зокрема її підприємців, що спричиняє нестачу коштів для реінвестування), соціальне відчуження окремих осіб чи їх груп, недостатня підтримка державою соціального підприємництва, непрозорий розподіл коштів, зловживання суб'єктів підприємницької діяльності.

Зазначається, що соціально-економічні проблеми, у свою чергу, поділяються на об'єктивні та суб'єктивні.

До психологічного блоку проблем у статті відносять низький рівень правосвідомості населення, страх перед ризиками, відсутність досвіду (зокрема організаційного та управлінського).

Констатується, що проблематика соціального підприємництва в Україні суттєво залежить від чинників юридичного характеру. У цьому сегменті причин виокремлюються загальні (тобто ті, які негативно впливають на реалізацію підприємництва як такого) та спеціальні (які стримують розвиток соціального підприємництва).

До загальних юридичних проблем незадовільного рівня підприємницької активності в Україні належать: недостатня захищеність приватної власності; низький рівень ефективності діяльності правоохоронних органів; прогальність та колізійність законодавства; порушення правил юридичної техніки; порушення принципу системності законодавства (підміна норм закону підзаконними НПА; порушення правил ієрархічності застосування правових норм; відсутність конкретизації у підзаконних нормативно-правових актах, коли цього вимагає закон); низька соціально-економічна обумовленість норм податкового права; відсутність стабільності правового регулювання.

Акцитується увага на тому, що загальною передумовою розвитку будь-якого виду підприємницької діяльності є соціальна обумовленість, логічність та ефективність митного законодавства. Але соціальне підприємництво вимагає ще й адекватних податкових стимулів. Їхня ж відсутність є ще однією спеціальною проблемою, яка безпосередньо впливає на незадовільний стан соціального підприємництва в Україні.

Ключові слова: підприємництво, соціальне підприємництво, господарська діяльність, господарські відносини, сфера господарювання, правовідношення, юридична особа, систематизація законодавства.

Постановка проблеми. Соціальне підприємництво, навіть базуючись на його визначенні, може розглядатися в кількох аспектах: щонайменше як соціаль-

не, економічне та юридичне явище. Це є потужний соціально-економічний інструмент розвитку економіки, вирішення соціальних проблем, залучення додаткових коштів, який міг би зіграти визначну роль у повоєнному відновленні нашої держави. Проте в Україні зазначена економіко-правова модель є не настільки ефективною, як могла би бути, і як демонструє досвід багатьох зарубіжних держав. Тобто наочним є комплекс проблем, які стають на заваді розвитку вітчизняного соціального підприємництва. Причому, зважаючи на міждисциплінарний характер цього феномену, проблематику його реалізації також слід шукати у різних сферах соціального буття, а отже, у різних соціальних підсистемах. Зазначене потребує спеціального дослідження та аналізу, оскільки втілення у господарську діяльність дієвих моделей соціального підприємництва можливе лише за умови усунення чинників, які стають йому на заваді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'являється все більше наукових досліджень, присвячених соціальному підприємству, зокрема і проблемам його реалізації. Серед них можна виділити роботи таких авторів: В. Булавинець, М. Гончарова, В. Горин, А. Корнецький, Б. Косович, А. Свинчук та багатьох інших. Проте мало хто досліджує соціальне підприємство у правовій площині, що й зумовлює актуальність теми наукової статті.

Метою наукової статті є виявлення та аналіз проблематики розвитку соціального підприємництва в Україні, а також внесення пропозицій та рекомендацій щодо їхнього нівелювання.

Основний текст. Соціальне підприємство є порівняно новим явищем у вітчизняній економічній та правовій системах, водночас у багатьох зарубіжних державах воно давно та ефективно реалізується, забезпечуючи вирішення проблем локального рівня та залучення додаткових коштів.

Під соціальним підприємством слід розуміти систематичну, й інноваційну також, господарську діяльність, яка передбачає вирішення соціальних проблем [1, с. 27]. Як можна побачити, у дефініції соціального підприємства робиться акцент на вирішення певної проблематики, що вирізняє цей вид підприємства з-поміж інших. Хоча слід відзначити, що всі ці визначення мають виключно доктринальний характер і досі не знайшли вираження на нормативному рівні. Така юридична прогалина спричиняє правову невизначеність і, як наслідок, застосування до соціального підприємства загальних норм господарського права, що не вбачається правильним через суттєву специфічність цього виду господарської діяльності.

Науковці наголошують на тому, що розвиток соціального підприємства стримує низка формальних та неформальних бар'єрів, загальна нерозвиненість інституційного середовища його функціонування. У літературі зазначається, що відсутність правової визначеності критеріїв ідентифікації соціальних підпри-

ємств ускладнює аналіз їх розвитку в Україні. Також виділяються неформальні бар'єри розвитку соціального бізнесу, пов'язані із недостатнім інформуванням громадськості про його переваги, інертністю суспільства та недовірою до суб'єктів господарювання, які декларують соціальні цілі діяльності [2]. Як можна побачити, в економічній та правовій доктрині виділяються певні причини нерозвиненості соціального підприємництва в Україні, хоча наочним є те, що вони наводяться зазвичай загальним переліком, без їхньої систематизації та структуризації. Але ж різна природа зазначених проблем має наштовхувати і на думку про різні підходи до їхнього вирішення.

Отже, перш ніж переходити до аналізу проблем соціального підприємства у нашій державі, доцільно їх згрупувати за спрямуванням на: 1) соціально-економічні (включно з організаційними); 2) психологічні; 3) юридичні.

Причому перелічені проблеми можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. До об'єктивних детермінант низького рівня реалізації соціального підприємства, безумовно, може бути віднесений воєнний стан. Економічна та соціальна системи України в умовах воєнного стану знаходяться у вкрай незадовільній ситуації, що є цілком природним та зрозумілим в умовах соціальної кризи. Причому, по-перше, вже наразі коштів для розвитку економіки не вистачає, оскільки воєнні дії передбачають величезні видатки з бюджету. Вільних коштів для реінвестування у справу у підприємців також стає все менше. А по-друге, збільшується і кількість соціальних проблем, які спричинені внутрішніми міграційними процесами, загальним збіднінням населення, соціальним відчуженням значних груп осіб [3]. Ці проблеми можуть бути віднесені до соціально-економічного блоку.

Крім них, у науковій літературі також називаються проблеми доступу до джерел додаткового фінансування, їх непрозорий розподіл, зловживання самих суб'єктів підприємницької діяльності, недостатня державна підтримка тощо. Доволі суттєво на ситуацію впливає чинник, що не в усіх осіб, яким відомі проблеми громади та присутнє бажання їхнього вирішення, у наявності є ресурси для реалізації цього [4, с. 49, 52]. Останній блок проблем належить до суб'єктивних.

Якщо розглядати психологічні проблеми, то такі називає Б. Косович. Серед ключових причин слабого розвитку соціального підприємства в Україні автором згадуються страх перед ризиком, нестача досвіду і навиків залучення фінансових ресурсів [5, с. 80].

Події останніх років свідчать про суттєві зміни в українському суспільстві і свідомості населення України, про зростання активності як окремих членів суспільства, так і громадських формувань, а також збільшення їх кількості. Особливістю розвитку українського суспільства на цьому етапі варто вважати те, що воно є надзвичайно активним у період масових заворушень та револю-

ційних рухів, коли виявляються окремі факти цілеспрямованого активного супротиву владі. Однак воно є досить пасивним та інертним у повсякденній, детальній, ініціативній організаційній роботі стосовно створення й діяльності системи та структури громадянського суспільства й пошуку стратегії його розвитку [6, с. 32]. Це також можна додати до переліку психологічних проблем розвитку соціального підприємництва у нашій державі.

Проблематика соціального підприємництва в Україні великою мірою залежить від чинників юридичного характеру. Причому у цьому сегменті причин варто виокремити загальні (тобто ті, які негативно впливають на реалізацію підприємництва як такого) та спеціальні (які стримують розвиток соціального підприємництва).

Л. Нікітенко зазначає, що «проблема незадовільної реалізації конституційної свободи на підприємницьку діяльність значною мірою залежить від незадовільного стану реалізації законодавства, низького рівня ефективності роботи правоохоронних органів і правозахисних інституцій, незавершеності політичної і правової реформ, корумпованості влади. До недоліків законодавства, що регулює підприємництво в Україні відносять: а) прийняття нижчих за юридичною силою нормативно-правових актів ніж ті, що повинні прийматися для врегулювання відносин у сфері реалізації права на підприємницьку діяльність». На думку автора, інструкція може не лише доповнити, а й змінити закон. Особливо це стосується митних, податкових, пенсійних відносин у сфері підприємництва; б) колізії між нормативно-правовими актами, їх неузгодженість; в) наявність прогалин, нечіткість викладу тексту в нормативно-правових актах, їх нерозсудливе фінансове забезпечення та низька наукова обґрунтованість, існування застарілих нормативно-правових актів; г) часте внесення змін до законодавства, викликане його невисоким рівнем [7, с. 108].

Тобто до загальних юридичних проблем незадовільного рівня підприємницької активності в Україні можна віднести:

- недостатню захищеність приватної власності;
- низький рівень ефективності діяльності правоохоронних органів;
- прогальність та колізійність законодавства;
- порушення правил юридичної техніки;
- порушення принципу системності законодавства (підміна норм закону підзаконними НПА; порушення правил ієрархічності застосування правових норм; відсутність конкретизації у підзаконних нормативно-правових актах, коли цього вимагає закон);
- низька соціально-економічна обумовленість норм податкового права;
- відсутність стабільності правового регулювання.

Останнім часом відсутність стабільності правового регулювання наочно виявляється у спробах ресистематизації законодавства через відміну Господар-

ського кодексу України. Цілком зрозуміло, що часті зміни правил гри не сприяють зростанню підприємницької активності.

До спеціальних проблем юридичного характеру можна віднести відсутність легалізації інституту соціального підприємництва, внаслідок чого до таких відносин застосовується аналогія загальних норм господарського права про підприємництво, що не завжди є прийнятним та доцільним.

Якщо загальною передумовою розвитку будь-якого виду підприємницької діяльності є соціальна обумовленість, логічність та ефективність митного законодавства, то соціальне підприємництво вимагає ще й адекватних податкових стимулів. Їх відсутність є ще однією спеціальною проблемою, яка безпосередньо впливає на незадовільний стан соціального підприємництва в Україні.

За словами О. Зельдіної та В. Гришко, держава повинна знайти, з одного боку, ефективні податкові стимули для інвесторів, а з іншого боку, ці податкові стимули повинні бути справедливими для суспільства. Варто забезпечити, аби податки виконували всі властиві їм функції, і стимулювальну також. Податки мають стимулювати інвесторів укладати кошти в ті галузі економіки, які потребують державної підтримки. Це дасть змогу розвивати такі галузі економіки та зменшити тягар на державний і місцевий бюджети [8, с. 69]. Це твердження є більш ніж актуальним у площині соціального підприємництва, оскільки наразі відсутність спеціальних норм щодо регулювання цього виду діяльності обумовлює і відсутність будь-яких податкових стимулів для суб'єктів її здійснення. Враховуючи ж, що метою соціального підприємництва завжди є спрямованість на вирішення певних завдань громади, регіону тощо (тобто наявність соціального спрямування), запровадження податкових стимулів виглядає більш ніж логічно.

Висновки. У статті зроблено висновок, що детермінанти незадовільного розвитку соціального підприємництва в Україні поділяються на три блоки: 1) соціально-економічні; 2) психологічні; 3) юридичні.

До соціально-економічних проблем відносять воєнний стан, дефіцит бюджету України, посилення процесів внутрішньої та зовнішньої міграції, збідніння населення держави (зокрема й підприємців, що спричиняє нестачу коштів для реінвестування), соціальне відчуження окремих осіб чи їх груп, недостатня підтримка державою соціального підприємництва, непрозорий розподіл коштів, зловживання суб'єктів підприємницької діяльності.

Соціально-економічні проблеми, у свою чергу, поділяються на об'єктивні та суб'єктивні.

До психологічного блоку проблем можна віднести низький рівень правосвідомості населення, страх перед ризиками, відсутність досвіду (зокрема організаційного та управлінського).

Проблематика соціального підприємництва в Україні не в останню чергу залежить від чинників юридичного характеру. Причому у цьому сегменті причин варто виокремити загальні (тобто ті, які негативно впливають на реалізацію підприємництва як такого) та спеціальні (які стримують розвиток соціального підприємництва).

До загальних юридичних проблем незадовільного рівня підприємницької активності в Україні можна віднести: недостатню захищеність приватної власності; низький рівень ефективності діяльності правоохоронних органів; прогальність та колізійність законодавства; порушення правил юридичної техніки; порушення принципу системності законодавства (підміна норм закону підзаконними НПА; порушення правил ієрархічності застосування правових норм; відсутність конкретизації у підзаконних нормативно-правових актах, коли цього вимагає закон); низька соціально-економічна обумовленість норм податкового права; відсутність стабільності правового регулювання.

Якщо загальною передумовою розвитку будь-якого виду підприємницької діяльності є соціальна обумовленість, логічність та ефективність митного законодавства, то соціальне підприємництво вимагає ще й адекватних податкових стимулів. Їхня ж відсутність є ще однією спеціальною проблемою, яка безпосередньо впливає на незадовільний стан соціального підприємництва в Україні.

Список використаних джерел

1. Свинчук А. А., Корнецький А. О., Гончарова М. А. та ін. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін: навч. посібник. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО “ВІ ЕН ЕЙ”», 2017, 188 с.
2. Горин В. П., Булавинець В. М. Соціальне підприємництво як інструмент диверсифікації фінансування соціальної політики. *Агросвіт*. 2021. № 15. С. 29–35. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.29.
3. Мозговая Н. А. Развитие социального предпринимательства как один из факторов поствоенного восстановления Украины. *Актуальные проблемы частного права в условиях евроинтеграционных процессов в Украине*: матер. науково-практ. семінару (м. Львів, 11 листопада 2022 р.). Львів, 2022.
4. Михайліна Т. В., Мозговая Н. А. Соціальна функція держави та соціальне підприємництво: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 70. С. 48–53.
5. Косович Б. Соціальне підприємництво в Україні: актуальні питання становлення. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 77–81.
6. Ткаченко В. І. Причинно-наслідкові зв'язки в генезисі українського суспільства: інверсія ідей. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 26–33.
7. Нікітенко Л. О. Проблеми реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 107–113.
8. Зельдіна О., Гришко В. Податкові стимули як складник справедливого оподаткування. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 67–71.

References

1. Svyinchuk, A. A., Kornetskyi, A. O., Honcharova, M. A., et al. (2017). *Sotsialne pidpryemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin*. Kyiv. 188 s.
2. Horyn, V. P., Bulavynets, V. M. (2021). Sotsialne pidpryemnytstvo yak instrument dyversyfikatsii finansuvannia sotsialnoi polityky. *Ahrosvit*. № 15. S. 29–35. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.15.29.
3. Mozhovaia, N. A. (2022). Rozvytok sotsialnoho pidpryemnytstva yak ody z chynnykiv postvoennoho vidnovlennia Ukrainy. *Aktualni problemy pryvatnoho prava v umovakh evro-intehratsiinykh protsesiv v Ukraini*. (Lviv, 11.11.2022). Lviv.
4. Mikhailina, T. V., Mozhovaia, N. A. (2022). Sotsialna funktsia derzhavy ta sotsialne pidpryemnytstvo: aspekty spivvidnoshennia. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seria Pravo*. № 70. S. 48–53.
5. Kosovych, B. (2020). Sotsialne pidpryemnytstvo v Ukraini: aktualni aspekty stanovlennia. *Ekonomika ta derzhava*. № 3. S. 77–81.
6. Tkachenko, V. I. (2017). Prychynno-naslidkovi zviazky v henezysi ukraïnskoho suspilstva: inversia idei. *Pravo i suspilstvo*. № 3. Part 2. S. 26–33.
7. Nikitenko, L. O. (2015). Problemy realizatsii konstytutsiïniho prava na pidpryemnytsku dialnist. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 75. S. 107–113.
8. Zeldina, O., Hryshko, V. (2017). Podatkovi stymuly yak skladnyk spravedlyvoho opodatkuvannia. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10. S. 67–71.

Natalia Mozgovaia. Social and Legal Problems of Social Entrepreneurship Development in Ukraine

The purpose of the scientific article is to identify and analyze the problems of social entrepreneurship development in Ukraine, as well as make suggestions and recommendations for their leveling.

The article concludes that the determinants of unsatisfactory development of social entrepreneurship in Ukraine are divided into three blocks: 1) socio-economic; 2) psychological; 3) legal.

Socio-economic problems can include: martial law, budget deficit of Ukraine, strengthening of internal and external migration processes, impoverishment of the state population (including entrepreneurs, which leads to a lack of funds for reinvestment), social alienation of individuals or their groups, insufficient state support for social entrepreneurship, non-transparent distribution of funds, abuse of business entities.

It is noted that socio-economic problems, in turn, are divided into objective and subjective.

The psychological block of problems in the article includes a low level of legal awareness of the population, fear of risks, lack of experience (in particular, organizational and managerial).

It is stated that the problems of social entrepreneurship in Ukraine are not least dependent on legal factors. In this segment, there are general reasons (i. e., those that negatively affect the implementation of entrepreneurship as such) and special reasons (which hinder the development of social entrepreneurship).

General legal problems of unsatisfactory level of entrepreneurial activity in Ukraine include: insufficient protection of private property; low level of efficiency of law enforcement agencies; proclivity and conflict of laws of legislation; violation of the rules of legal technology; violation of the principle of systematic legislation (substitution of law norms with bylaws; violation of the rules of hierarchy of application of legal norms; lack of specification in bylaws when required by law); low socio-economic conditionality of tax law norms; lack of stability of legal regulation.

Attention is focused on the fact that the general prerequisite for the development of any type of business activity is social conditionality, logic and effectiveness of customs legislation. But so-

cial entrepreneurship also requires adequate tax incentives. Their absence is another special problem that directly affects the unsatisfactory state of social entrepreneurship in Ukraine.

Keywords: *entrepreneurship, social entrepreneurship, economic activity, economic relations, economic sphere, legal relations, legal entity, systematization of legislation.*

УДК 340.1: 316

DOI 10.31558/2786-5835.2022.2.4

Іванченко Ярослав Миколайович,
*здобувач ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ПРАВОЗАСТОСОВЧА ДИСКРЕЦІЯ У ПЛОЩИНІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ

Метою наукової статті є аналіз меж правозастосовчої дискреції у площині теорії соціальної кризи.

Зроблено висновок, що поточна ситуація в Україні повністю відповідає сутності та ознакам соціальної кризи. В таких умовах особливо гостро візуалізується потреба особи у стабільності, у відчутті небайдужості держави до її прав та їхнього захисту.

Констатується, що наявність правозастосовчого розсуду у державних органів та посадових осіб спрямована на врахування нестандартних ситуацій та певних особливостей типових соціальних відносин. Під час соціальних криз кількість таких правозастосовчих випадків зростає експоненціально, оскільки нові соціальні умови продукують і нові типи соціальних конфліктів. Тому під час соціальної кризи наявність інституту правозастосовчої дискреції може рівною мірою допомогти утвердженню принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, а також остаточно зневірити особу у функціонуванні державних та правових інституцій.

На основі методу правової компаративістики виявлено специфіку підходів по правозастосовчій дискреції у різних типах правових систем. Зокрема, в англо-саксонській правовій сім'ї доктринально обґрунтовуються положення про необхідність найширшого судового розсуду, що обумовлюється частковим злиттям правозастосовчої та правотворчої діяльності, а також особливостями структури системи права та юридичної техніки. Для класичних країн романо-германського типу правових систем правозастосовча дискреція зазвичай є набагато вузькою, бо варіанти вибору та межі розсуду зафіксовані у нормах статутного права. У державах пострадянського типу правових систем, до яких належить і Україна, широкі межі правозастосовчої дискреції містять у собі значні ризики через низький рівень правосвідомості суб'єктів владних повноважень, тому межі розсуду мають бути чітко визначеними, а варіанти – конкретизованими.

Акцентовується увага на тому, що в умовах соціальної кризи недоліки інституту правозастосовчої дискреції лише загострюються, тому можливості розсуду повинні мінімізуватися у випадках, коли це створює ризики порушення прав і свобод людини.

Ключові слова: *правозастосовча дискреція, соціальна криза, суддівський розсуд, судова практика, права людини, захист прав і законних інтересів, кваліфікація, правосвідомість.*

Постановка проблеми. *Внаслідок російської агресії наразі в Україні загострюються проблеми, пов'язані з проявами соціальної кризи у суспільстві. У та-*